

ГРИГОРІЙ САВИЧ СКОВОРОДА. УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФ, ПЕДАГОГ, ПРОСВІТИТЕЛЬ

У цій статті автор прагне дослідити і показати педагогічну діяльність Г.Сковороди на основі матеріалів і періоджерел. Стаття буде корисна як для студентів і аспірантів, так і для тих, хто займається вивченням спадщини великого українського філософа і просвітителя.

Ключові слова: педагогіка, просвітництво, світ, духовність, Біблія, іdealізм, світогляд.

В.А. Зорик

ГРИГОРИЙ САВИЧ СКОВОРОДА. УКРАИНСКИЙ ФИЛОСОФ, ПЕДАГОГ, ПРОСВЕТИТЕЛЬ

В этой статье автор стремится исследовать и показать педагогическую деятельность Г.Сковороды на основе материалов и первоисточников. Статья будет полезна как для студентов и аспирантов, так и для тех, кто занимается изучением наследия великого украинского философа и просветителя.

Ключевые слова: педагогика, просветительство, мир, духовность, Библия, идеализм, мировоззрение.

THE PEDAGOGICS OF G.I. SKOVORODA

V. Zorik

In this article the author attempts himself to investigate and to show the pedagogical activity of G.Skovoroda on the basis of materials and the ultimate sources. This work will be useful both for the students and the graduate students and for the those who deal with the study of the heritage of great Ukrainian philosopher and enlightener.

Key words: pedagogics, enlightenment, spirituality, Bible, idealism, world view, pantheism.

Педагогічна і просвітницька спадщина Г.Сковороди є багатогранною. Вивчення творчості видатного вітчизняного філософа, педагога, митця Г.Сковороди сприятиме подальшому розвитку української культури. Діяльність педагога –просвітителя, письменника, поета була надзвичайно важливою. Він був виразником ідей гуманізму, гармонійного виховання та самовиховання людини. Його погляди на освіту та виховання мали визначний характер, відбили передові тенденції Європейської педагогічної думки.

Педагогічна спадщина Г.Сковороди, закладена в його творчості, в сучасних умовах вивчена недостатньо, мало використовується в педагогічній практиці. Тому у виховній роботі необхідно використовувати багатий педагогічний потенціал його творів.

Спадщина видатного українського філософа педагога-просвітителя має велике значення для педагогічної науки. Г.Сковорода жив і творив у далекому XVIII столітті, але його ідеї сучасні і в нашу добу.

Народився великий філософ, письменник, педагог 22.11.(03.12) 1722 р. в селі Чорнухи Лубенського полку на Полтавщині в родині селянина-козака. Щоправда, деякі дослідники стверджують, що він народився у с. Харсік, поблизу Чорнух.

«Цей син, їх Григорій, у семирічному віці відзначився нахилом до богочитання, талантом до музики, охотою до наук і завзятістю духа. В церкві ходив він самоохотно на крилос і співав там незвичайно приємно». [1, с. 391-392], писав пізніше послідовник і учень Сковороди М. Ковалинський.

А в рукописах Срезневського збереглися спогади старих дідів та бабусь із села Чорнухи:

«Батько Григорія був сільським батюшкою. Хлопцеві минуло 7 літ, коли приходський учитель, він же паламар, постукав у двері попа Сави, що тоді вже був удівцем і запропонував йому віддати хлопчика йому в школу...

Григорія одягли в новий полотняний одяг і дозволили ходити до школи. Але йому не подобалася ця наука. Минуло три роки, а він не навчився ще розбирати жодного слова-тигли. Навпаки, він любив пустощі, чубився з товаришами, кепкував над учителями.

Григорієві сповнилося 9 років. Помер його батько, і він став сиротою.

Хлопчик проливав гіркі сльози над могилою, проводив будні в церкві, ходив у ліс, поле. В рудій, юфтовій свиті, що полишив йому батько, босий, з очеретяною сопілкою вештався цей самотній сирота полями, співав пісень, розмовляв сам із собою, цурався родини, за що його зненавиділи. І дуже зраділи, коли київський чернець узяв його з собою. Деякий час Григорій був послушником, а потім його записали в учні Київської академії, де він виявив успіх в науці...» [2, с. 395] .

У 1738 р. він став студентом Києво-Могилянської академії, де навчався з перервою на два роки, коли він був співаком придворного хору (1742 – 1744). У грудні 1741 року, згідно царського указу, Сковороду разом з іншими музично обдарованими студентами взяли до придворної хорової капели цариці Єлизавети, де він близько трьох років був співаком.

Перебування у придворній капелі – важливий етап у житті Г.Сковороди. Там він ознайомився з деякими здобутками російської культури, розширив свій мистецький обрій. Це не могло не відбитися згодом у його творах.

У серпні 1744 р., коли цариця Єлизавета зі своєю капелою приїхала до Києва, Сковорода не захотів повертатися до Петербурга, дістав звільнення з придворного хору в чині «придворного уставника», поновив навчання у філософському класі. Києво-Могилянська академія була тоді єдиним вищим навчальним закладом, у якій ще жили традиції відомого просвітителя XVIII ст. Феофана Прокоповича. Сюди приїздили здобувати знання вчені з інших країн світу. Києво-Могилянська академія відіграла значну роль у розвитку освіти, культури, філософської думки в XVII- XVIII ст. Проте, вона не змогла створити своєї власної філософської школи, оскільки її кращих професорів і вихованців зазвичай забирали до Москви, Петербурга, посилали по всій Російській імперії.

У 1745 р. Григорій Савич, як знавець європейських мов, співу, потрапив до складу місії Вишневецького, яка дбала про забезпечення царського двору токайськими винами. Мандруючи Угорщиною, Словенією, Італією, Німеччиною, Польщею, молодий спеціаліст не лише знайомився з життям і побутом інших народів, а й збагачував свої знання, слухаючи лекції в одному з найстаріших університетів Європи в м. Галле.

Саме в цих мандрівках уже дозріла основна мудрість Сковороди, так просто висловлена в поемі «Всякому городу нрав і права».

Повернувшись на Батьківщину з порожньою кишенею, але з великим багажем нових знань, науковець починає педагогічну діяльність у школі. Його запросили викладати пітику в Переяславському колегіуму. Він пише свій підручник поезії, за яким хоче вести лекції. Таке новаторство і незалежність вчителя викликає невдоволення єпископа. Та на вимогу повернутися до старих норм викладання, Сковорода відповідає влучним латинським висловом: « Одна справа єпископський жезл, а інша – сопілка пастуха». Як говорить біограф поета М. Ковалинський, цей конфлікт для нього – «перша спроба твердості його духу». Таким безкомпромісним і непохитним у своїх поглядах залишився Сковорода на все життя.

Невдовзі Сковорода став домашнім учителем сина українського поміщика Степана Томари в с. Ковряях на Переяславщині. Тут розпочав писати вірші українською та латинською мовами, які стали основою його поетичної збірки «Сад божественних пісень». У 1759-1764 рр. викладав поетику, риторіку і грецьку мову в Харківському колегіумі.

Харківський колегіум (1726-1841 рр.) став центром духовного життя Слобідської України у XVIII ст. [1] Навчання відбувалося за програмою Києво-Могилянської академії. У колегіумі викладали піїтику, риторику, філософію, богослов'я, слов'янську, грецьку, латинську, а з 1786 р. французську і німецьку мови, математику, геометрію і геодезію. Філософії надавали великого значення. Ректорами колегіуму призначали викладачів філософії: її викладали два роки. Якщо на перших етапах існування колегіуму вчителям нижчих класів платили по 6 крб. на рік, іншим 8-12 крб., то вчителям філософії – 14 крб. А в середині XVIII ст. вчитель філософії одержував 40 крб., богослов'я – 60 крб., риторики – 25 крб. Інші викладачі – 15 крб. [2].

Навчалися в колегіумі діти духовенства, дворянства, купецтва, міщан, козаків і селян. Випускники Харківського колегіуму користувалися великим попитом. Як зазначають Д.Багалій і Д. Міллер «...Коллегиумисты распространяли свет просвещения во всём полуденном крае России» [3 с. 396]

Українська мова в Харківському колегіумі фактично була заборонена. Філософія викладалася латинською мовою.

Найбільш талановитих випускників для завершення освіти і підготовки до викладацької роботи направляли в Києво-Могилянську академію, до Петербурга, Москви, Німеччини. З Харківського колегіуму вийшло багато славетних діячів: ректор Московського університету М. Каченовський, перший російський клініцист проф. Базілевич, письменник Гнедич, біограф Г. Сковорода, М. Ковалинський, багато церковних діячів. Відомо, що Григорію Савовичу запропонували прийняти чернецтво і очолити Харківський колегіум. Сковорода відмовився від цієї пропозиції і віддав перевагу життю мандрівного філософа. На той час його називали Соломоном, Діогеном, Езопом, Сократом, Спінозою.

Г.Сковорода у 1759-1769 рр. з двома перервами викладав у Харківському колегіумі, де написав спеціальний курс лекцій «Навчальная дверь ко христианскому добронравию», а також два філософські твори-діалоги «Нарцис» та «Аскань». Під час поїздки до Києва в 1764 р. він категорично відмовився від пропозиції залишитися в Київській лаврі, де йому обіцяли можливість стати « стовпом церкви і прикрасою»: «Ах преподобные... столпотворения умножить собою не хочу. Довольно и вас, столпов неотёсанных, во храме божием» [4, с. 149].

Пізніше Г.Сковорода також відмовився від пропозиції стати придворним філософом Катерини II.

Зі своїм обдаруванням і здібностями Г.Сковорода міг би зробити блискучу, духовну кар'єру, але вона його зовсім не приваблювала. Він не хотів іти в ченці збільшувати ряди церковників, до яких завжди мав велику відразу.

Готуючись до читання катехізису (викладу закону божого), Сковорода написав невеликий курс лекцій (про який вище вже згадувалося), де торкається таких понять, як щастя, світ, природа, вічність, Бог. Він читав лекції про морально-етичні норми людського життя, які дуже відрізнялися від офіційної феодально-церковної моралі. А головне було в тому, що тут Г. Сковорода дає таке трактування Бога, яке розходилося з офіційними церковними догмами. Тут філософ формулює основні положення своїх етико-гуманістичних поглядів.

Зміст і форма лекцій Сковорода викликали занепокоєння начальства колегіуму. Реакційне духовенство не могло примиритися з тим, що світська людина навчала учнів «благонравия». В 1769 р. Г.Сковорода залишив Харківський колегіум і вже більше не обіймав жодної офіційної посади. Після звільнення з колегіуму за «вільнодумство» філософ пішки мандрував землями Слобожанщини і України, повчаючи народ.

Подібно до автора «Історії Русів», будив серед українського громадянства нові думки й національні почування і Григорій Савич Сковорода. Уся його діяльність і вся його творчість вказували на близьке національне пробудження. Сковорода – це оригінальна постать «українського Сократа», як називали його в народі. Звали його також

«ходячою академією», оскільки в сірій свитині, в чоботях, з палицею в руках, із соплікою за поясом ходив по селах і навчав людей. Скрізь, де з'являвся, викликав зацікавлення своїми запитаннями й своїми думками. Розмовляв з людьми, де тільки їх зустрічав : на ярмаркових майданах, на шляхах, біля церков, хоч найбільше любив навчати в прохолодному саду або на затишній пасіці.

На формування світогляду українського мислителя вплинули прогресивні ідеї західноєвропейських просвітителів, зокрема Руссо. Про це свідчить листування Сковороди з М. Ковалинським. Проте у своїй основі світогляд філософа формувалася на вітчизняному ґрунті і під впливом просвітительських ідей України та Росії.

Питання, пов'язані з формуванням у людини добрих нахилів через виховання та навчання, Сковорода розглядав у таких творах, як «Благородний Еродій», «Убогий жайворонок» та ін. На його думку, формування в людині «добрих начал» несумісне з прагненням до збагачення. Щастя людини, на думку Сковороди, в праці. «Шершень, – писав Сковорода, – есть образ людей, живущих хищением чуждого и рождённых на то одно, что есть, пить и прочее. А пчела есть герб мудрого человека в сродном деле трудящегося». [5, с. 126] Заслужує на увагу те, що проблему формування в людини моральних якостей, український мислитель значною мірою ставив у залежності від праці.

Як відомо, Сковорода чи не першим із філософів Нового часу висунув ідею перетворення праці із засобу до життя в найпершу життєву проблему і найвищу насолоду. Такою є лише «сродна» праця. Згідно зі Сковородою, «сродна» праця – це праця за покликанням. У людині закладені здібності до певних видів трудової діяльності. У процесі виховання ці здібності мають стати розвиненими, перетворитися в сутність людської особистості. Через «сродну» працю розкривається природа людини, розвиваються закладені в ній добрі начала. Не «сродна» праця – праця не за покликанням – робить людину глибоко нещасною.

Суттєвим моментом на шляху досягнення «сродної» праці, справжнього стану людського щастя, є самопізнання та самовдосконалення людської особистості. За допомогою самопізнання особистість пізнає в собі «справжню людину», своє покликання, а одночасно і свій шлях до «сродної» праці та щасливого життя, коли «нужное станет нетрудным, а трудное – ненужным». Найвищою цінністю людських взаємовідносин Сковорода вважав дружбу між людьми « Я зневажаю Крезів, не заздрю Юліям, байдужий до Демосфенів, жалію багатих: хай володіють собі, чим хочуть. Я ж, якщо я маю друзів, відчуваю себе не лише щасливим, але й найщасливішим» [6, с. 268].

Педагогічно-громадська діяльність видатного українського філософа, просвітителя Григорія Савича Сковороди припадає на II половину XVIII ст., тобто на часи, коли в суспільно-політичному житті України відбувалися події великого історичного значення. Це був період посилення феодально-кріпосного гніту, що неминуче вело до загострення класової боротьби проти кріпацтва і поміщицької сваволі, до селянських заворушень і збройних виступів проти гнобительського самодержавного поміщицького ладу. Ідеологи покріпаченого селянства доступними їм засобами боролися за волю і щастя рідного народу. Важливу роль у цій боротьбі відігравав і Григорій Сковорода.

Український мислитель жив і творив у добу, коли безроздільно панувала релігійна ідеологія, яка виправдовувала самодержавство і кріпосницькі порядки, перешкоджала поширенню наукових знань серед народу, насаджувала віру в потойбічний світ. Це переважним чином і обумовило його войовничий антиклерикалізм – критику церкви і духовенства.

Незважаючи на історичну обмеженість і суперечливість поглядів Сковороди, його прогресивні ідеї, демократизм, гуманізм, а також його безмежна любов до людини, віра в неї, всемогутність людського розуму забезпечили йому загальне визнання і всенародну шану. Саме тому царат упродовж тривалого часу забороняв твори філософа і поета, буржуазно-поміщицькі історики фальсифікували і перекручували їхній зміст.

Філософські ідеї Григорія Сковороди відомі всьому світу. Можна перелічити основні з них – це концепція трьох світів (макрокосмосу, Біблії, людини); ідея про споріднену людині діяльність; ідея про щастя – єдине і головне благо для всіх мешканців землі. По праву оцінена педагогічна діяльність Сковороди, його методика виховання. Та необхідні подальші дослідження й впровадження ідей Г.Сковороди до сучасної педагогічної науки.

Перелік посилань

1. Багалеї Д.Н. Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования Т.1. Х. 1993, с. 391-392
2. Багалеї Д.Н. Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования Т.1. Х. 1993, с. 395
3. Багалеї Д.Н. Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования Т.1. Х. 1993, с. 396
4. Философская мысль в Киеве – К., 1982, с. 149
5. Сковорода Г. Пчела и шершень // Повне збр. Творів. Т. 1. с. 126
6. Сковорода Г. Лист до М. Ковалинського, 27 січня 1873 р.// Повне Зібрання творів Т. 2 с. 268